

ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІЖНАУКОВОГО ПІДХОДУ

В статье анализируется процесс становления межнаучного подхода, который начал формироваться в 80-90-ые годы прошлого столетия и сегодня является важным аспектом в развитии украинской гуманистики. Показано, что, опираясь на взаимодействие гуманитарных наук, исследование «пограничных» проблем – художественное творчество, специфика создания и восприятия художественного произведения, профессиональная этика художника, эстетика постмодернизма и др., – этот подход приобретает целостный характер и определённую теоретическую гармонизацию.

Ключевые слова: межнаучный подход, гуманитарные науки, «пограничные» проблемы.

У статті проаналізовано процес становлення міжнаукового підходу, який почав формуватися у 80-90-і роки минулого століття й сьогодні є потужним чинником у розвитку української гуманістики. Показано, що, спираючись на взаємодію гуманітарних наук, дослідження «пограничних» проблем – художня творчість, специфіка створення й сприймання художнього твору, професійна етика митця, естетика постмодернізму та ін., – цей підхід набуває цілісного характеру та певної теоретичної гармонізації.

Ключові слова: міжнауковий підхід, гуманітарні науки, «пограничні» проблеми.

The process of the formation of interscientific point of view which started its formation in 80–90-th years of last century and today is the important aspect in the development of Ukrainian humanistic is analyzed in this article. It is shown that based on the mutual act of humanitarian sciences, investigation of «boundary» problems – art creative works, specific of creation and perception of art production, the professional ethics of the artist, the aesthetics of postmodernism and others –this point acquire the entire character and special theoretical harmonization.

The keywords: interscientific point of view, humanitarian sciences, «boundary» problems.

На нашу думку, міжнауковий підхід, який почав формуватися на межі 80–90-их років минулого століття, досить яскраво виявив властивий йому теоретичний потенціал у наукових розвідках українських гуманітаріїв, здійснених протягом останніх двох десятиліть. На перетині кількох гуманітарних наук опрацьовуються художня творчість як проект неklasичної естетики (О. Оніщенко), синестезійність естетичної чуттєвості (О. Сарнавська), культуротворча сутність елітарного мистецтва (Н. Жукова), рольова специфіка мистецтва в контексті культурно-комунікативного простору (О. Оленіна), морально-естетичні виміри життєвого світу людини (А. Залужна), естетичне підґрунтя музичної події (О. Рябініна), види мистецтва в системі «зображальне – виражальне» (О. Кодьєва), мистецько-видовищні форми сучасної культури (К. Станіславська). Міжнауковість досить виразно простежується і в роботах І. Вернудіної, Т. Ємельянової, К. Ірдиненко, Л. Ільчук, О. Колотової, Т. Кривошеї, Є. Миропольської, К. Семенюк, Л. Стеценко, В. Тузова, С. Холодинської та ін.

Досить широка репрезентація міжнаукового підходу в означених дослідженнях, безперечно, є виразною ознакою сучасної гуманістики, проте його теоретико-

методологічні можливості органічно пов'язані з більш давньою проблемою, яка активно обговорювалася в середині минулого століття, а саме: міжпредметні зв'язки суміжних наук. В означеному контексті наголос слід робити на понятті «міжпредметні», оскільки в 50–60-і рр. ХХ ст., по-перше, ішли гострі дискусії щодо предмету таких наук, як естетика та етика, по-друге, з'ясовувалося співвідношення естетичного й художнього, морального й етичного, а по-третє, ще не відбулося виокремлення теорії та історії культури – з їх подальшою трансформацією в культурологію як самостійну сферу гуманітарного знання. Унаслідок цього йшлося – переважно – про пошуки «зон перетину» предметів гуманітарних наук, при цьому проблема міжпредметності мала настільки ж теоретичний, наскільки й методичний характер, замикаючись, передусім, на питаннях викладання гуманітарних наук. Невипадково означена проблема, як правило, була наявна, наприклад, у підручниках з естетики, де аналізувалися міжпредметні зв'язки естетики, етики, мистецтвознавства та психології [1, с. 24–29].

Аналізуючи сучасний стан проблеми «міжпредметності», слід визнати, що вона набула значно ширшого простору, трансформувавшись у міжнауковий підхід, за якого взаємодіють науки, у стані діалогу перебуває їхня теоретична проблематика, а не лише предмети цих наук. Так, наприклад, для естетики «суміжними» могли б бути філософія, культурологія, психологія, етика, мистецтвознавство, педагогіка. У свою чергу, культурологія активно співпрацює практично з усіма гуманітарними науками. Мистецтвознавство, що є складною структурою само по собі, не стоїть осторонь ані естетики, ані психології, ані соціології, ані педагогіки. Що ж стосується останньої, то дотичними до неї як «суміжні» могли б розглядатися практично всі гуманітарні науки. Актуальність означеної нами проблеми підтвердили й «Матеріали круглого столу часопису «Філософська думка» (25 вересня 2009 року)», учасниками якого виступили провідні українські естетики [2]. Підкреслимо, що тема круглого столу торкалася теоретичних перспектив естетичної науки, а саме «Естетика в Україні: сьогодення і майбутнє».

Як ми вже зазначили, на ґрунті «міжпредметних» зв'язків поступово, відповідаючи процесу розширення тематичного обсягу конкретних гуманітарних наук, поглибленню знань щодо певних теоретичних проблем, почав формуватися «міжнауковий» підхід, визнання якого широким колом українських науковців не знімає низки дискусійних моментів. Так, сучасні дослідження, передусім з естетики, мистецтвознавства й культурології, показують, що за останні десятиліття визначилися певні термінологічні розбіжності щодо того, як фіксувати процес взаємодії гуманітарних наук. Паралельно з поняттям «міжнауковий» подекуди зберігається термін «міжпредметний», хоча його й уживають у ширшому значенні, ніж це відбувалося в середині минулого століття. Паралельно з двома заявленими нами поняттями зустрічається й термін «пограничний», що – очевидно – повинен досить виразно підкреслювати «межі» кожної гуманітарної науки в процесі їхньої взаємодії. Наразі досить поширеним є й поняття «міждисциплінарний», прибічники якого відштовхуються від традиційного тлумачення терміна «дисципліна» – від лат. *disciplina* – галузь наукового знання, навчальний предмет. Прибічники поняття «міждисциплінарний» уважають його «сталим науковим терміном» [2, с. 29], і саме

феномен «сталості» становить основний аргумент на його захист.

Хоча межі статті примушують нас зосередити увагу на позиціях українських фахівців, усе ж репрезентуємо погляди відомого німецького естетика В. Вельша, котрий у монографії «Естетика поза естетикою» використав поняття «трансдисциплінарність».

Визнаючи правомірність існуючих шукань у сфері термінологічної чіткості понять, підкреслимо, що ми є прихильниками поняття «міжнауковий», яке сфокусує увагу дослідників на взаємозв'язку гуманітарних наук. Що ж до інших понять, то поняття «пограничний» видається нам швидше метафоричним, ніж теоретичним, а термін «міждисциплінарний» «заганяє» естетику, етику, культурологію чи мистецтвознавство до сфери викладання курсів вищої школи (дисциплін), а варто, на нашу думку, мати на увазі діалог наук.

Окрім проблеми міжнаукового підходу, у «Матеріалах круглого столу часопису «Філософська думка» (25 вересня, 2009 року)» була піднята й проблема «чистих» гуманітарних наук. Вона висвітлювалася учасниками «круглого столу» як в історичному, так і в сучасному аспектах. Зазначимо, що ставлення науковців до проблеми «чистої» науки – нас передусім цікавить естетика – неоднозначне. Звернемо увагу на погляди низки відомих фахівців, позиція яких дозволяє, з одного боку, відтворити об'ємність і глибину означеної проблеми, а з другого, – концептуалізувати її. Так, В. Панченко вважає, що в історії естетики доцільно виокремити «якихось 60–70 років – від Баумгартена до Шелінга», коли естетика існувала як «чиста» наука. Пізніше, на її думку, естетика збагатилася «фольклористикою, міфологією та так званою новою літературною критикою, які насправді переросли межі літературознавства і стали суттєвим внеском в естетичну теорію». На означеному ґрунті, як вважає В. Панченко, сформувалися плідні напрями художньо-культурологічного аналізу мистецтва» [2, с. 27–28].

Слід підкреслити, що В. Панченко визнає й досить вагомий вплив культурології на розвиток естетики в її сучасному обсязі. Це стосується «культур-антропологічних досліджень, які відкрили для естетики нове поле – мистецтво первісної доби (не відоме класичній естетиці), проблему естетичної цінності ранніх форм культури». Сучасну естетику, на думку В. Панченко, збагачує й соціологія. В інтерпретації В. Панченко, від початку ХІХ ст. розпочався процес «розмивання» «чистої» естетики, яка більше ніж двісті років існує як міжнауковий феномен.

Висловлюючись з приводу «чистих» гуманітарних наук, О. Оніщенко виокремлює проблему поняттєво-категоріального забезпечення, яка, безперечно, є однією з наріжних у сучасній гуманістиці. «Мені видається складним говорити про «чисту» естетику як таку, – зазначає О. Оніщенко, – а не тільки про можливість її існування за часів міждисциплінарних досліджень. Від доби античності до сьогодення низка понять, якими оперує естетика, вочевидь, є граничними щодо етики, психології, мистецтвознавства та ін.» [2, с. 29]. Водночас вона робить досить несподіване зауваження щодо «комунікабельності» естетики як науки й через цю її ознаку естетична теорія «не може залишатися осторонь дисциплінарного діалогу». Зазначимо, що така риса естетики, як «комунікабельність», – фактично – уперше заявлена О. Оніщенко саме в процесі тої дискусії, яку ми намагаємося проаналізувати.

Це, по суті, чергове підтвердження дослідницького потенціалу міжнаукового підходу. На нашу думку, «комунікабельність» заслуговує на подальше теоретичне осмислення передусім у контексті комунікативності.

Про необхідність «реструктуризації предметного поля естетики за сучасних умов і можливість «розсунення» меж традиційної естетики за рахунок збагачення «дисциплінарного простору» говорить О. Павлова, котра в перелік нових естетичних проблем вносить «іміджелогію, естетику комунікативної дії, дизайн (не лише окремих речей, а й ландшафту культури в цілому), рекламу та естетику віртуальної реальності електронних мереж» [2, с. 29]. На думку О. Павлової, означений процес корегує спрямованість «предметного поля самої естетики». Відтак «немає філософії прекрасного і метафізики мистецтва. Вона (естетика – Л. Л.) постає як теорія чуттєвого самоствердження людини».

На нашу думку, позиція О. Павлової хоча й має право на існування, усе ж не може бути прийнята беззастережно. Ми поділяємо ідею «реструктуризації» предметного поля естетики й розширення меж її традиційної моделі. Власне, цей процес розпочався тоді, коли естетика посткласичного періоду – від 30-их рр. до кінця XIX ст. – трансформувалася на початку XX ст. у некласичну. Відтак більше ніж сто років естетика намагається «вибудувувати» себе вже в реструктуризованому вигляді. Водночас жодна реструктуризація не повинна створювати якусь модель «естетики без берегів». Наше зауваження стосується, зокрема, іміджелогії й ландшафту культури, які лише штучно можуть бути «прив'язані» до естетики.

Наскільки проблема «чистої» естетики неоднозначна, переконливо показує І. Бондаревська. З одного боку, вона вважає, що «чистої естетики» ніколи не існувало, «проте було намагання віднайти таку естетику». Найбільш виразним прикладом цього, на думку І. Бондаревської, «є відома праця Канта», на сторінках якої концептуалізується «специфічний почуттєвий досвід «незацікавленого задоволення». Окрім Канта, пошуками «чистої» естетики можна вважати «рефлексії романтиків і Шарля Бодлера» [2, с. 30–31].

Водночас І. Бондаревська має рацію, коли підкреслює складність феноменів «естетичне» й «естетичний досвід» і показує, наскільки по-різному їх подають теоретично чи використовують практично сучасні європейські або американські естетики й мистецтвознавці. Вона цілком правомірно в переліку фахівців не посилається ані на російські, ані на українські прізвища, оскільки в середовищі науковців цих країн ніколи не ставилося під сумнів значення таких категорій, як «естетичне» й «естетичний досвід». Категорія ж «естетичне» взагалі розглядалася як наріжна у структурі поняттєво-категоріального апарату естетики.

Відтак, аналізуючи європейсько-американську теоретичну традицію, І. Бондаревська реконструює позиції конкретних філософів та естетиків, окремі з яких ми вважаємо за необхідне навести. Так, класик німецької філософії XX ст. Мартін Гайдеггер (1889–1976) зосереджував увагу «на історичності естетики як дисципліни і дискурсу, наголошував на її політичному характері в модерній культурі» [2, с. 31]. Близькою до гайдеггерівської є позиція відомого французького теоретика Жака Рансьєра (1940 р. нар.), котрий об'єднує естетику й політику, фактично продовжуючи традиції, закладені Ж.-П. Сартром і М. Дюфренном. При цьому, не заперечуючи

феномен естетичного як носія чуттєвості, Ж. Рансьєр робить наголос на естетичній сутності й функціональності мистецтва.

На сторінках дослідження «Поділ чуттєвого. Естетика і політика» формально Ж. Рансьєр не порівнює поняття «естетика» та «чуттєвість» і відверто визнає, що «слово «естетика» зовсім не відсилає до такої собі теорії чуттєвості, смаку й задоволення любителів мистецтва», проте «чуттєвість» присутня в його розміркуваннях і щодо естетики, і щодо мистецтва. «В естетичному режимі мистецтв, – пише він, – мистецькі предмети ідентифікуються за своєю належністю до специфічного режиму чуттєвого» [2, с. 27]. Принагідно зазначимо, що позиція Ж. Рансьєра набуває особливої виразності у співвіднесеності з позиціями французьких постмодерністів, зокрема з Ж. Дельозом – автором ґрунтовної монографії «Кіно» [3], де, з одного боку, блискуче поданий міжнауковий підхід (кінематограф розглянуто на перетині філософії, естетики, мистецтвознавства та психології), а з другого, виявляючи сутність кіно як виду мистецтва, Ж. Дельоз спирається на філософсько-естетичне тлумачення часу, обґрунтоване Анрі Бергсоном, яке не оминає використання феномена чуттєвості, хоча й специфічно інтерпретованої.

Паралельно з прізвищами філософів, котрі в тій чи іншій інтерпретації, але позитивно сприймали й категорію «естетичне», і «категорію «естетичний досвід», вона посилається на роботи американця Річарда Рорті (1931–2007), який ставив під сумнів необхідність використання естетики як самостійної науки, та на теоретичну спадщину бельгійсько-американського філософа Поля де Мана (1919–1983), котрий вважав, що «термін «естетичне» позначає досвід радикальної невизначеності та ілюзорних спокус» [2, с. 31].

На нашу думку, І. Бондаревська має рацію й тоді, коли фіксує, так би мовити, типову для американської естетики позицію Артура Данто (1924–2013). Відомий американський філософ, естетик і теоретик мистецтва А. Данто в останнє десятиліття свого життя оприлюднив три роботи – «Зловживання красою» (2003), «Мистецтво, позбавлене філософських привілеїв» (2004) та «Що таке мистецтво» (2013), – у яких продовжив розглядати естетику як науку, що «продукує» «естетичні якості», які відіграють певну роль «у мистецькій традиції» [2, с. 24]. Наскільки його позиція може бути суперечливою, досить переконливо показала український естетик Є. Дніпровська [4]. З одного боку, А. Данто як представник американської аналітичної естетики, що наснажувалася традиційним позитивізмом, намагався «обмежити позитивістський ізоляціонізм за рахунок побудови стрункої естетичної теорії засобами аналітичних та лінгвістичних методів» [4, с. 4], а з другого, – зводив естетику до «ілюстратора» мистецьких експериментів.

Повертаючись до проблеми «чистої» естетики – проблеми, яка виявилась, з одного боку, похідною в процесі аналізу феномену міжпредметного підходу, а з другого, такою, що допомагає розкрити його теоретичний потенціал, – зауважимо: на нашу думку, «чистої» естетики ніколи не було, як не було й жодної «чистої» науки взагалі. Можна стверджувати, що ніколи не існувало й «чистої» філософії, адже за часів Давньої Греції філософія вбирала в себе етику, естетику та паростки інших гуманітарних наук, які були здатні впливати на її розвиток і корегувати якщо не проблематику, то принаймні її змістовне наповнення. Відокремлення низки

гуманітарних наук – у тому числі й естетики – від філософії не створило ситуацію ізоляції цих наук як від дотичної проблематики, так і від загального гуманітарного простору. Виокремлення сьогодні міжнаукового підходу як напряму розвитку естетики фактично виявляє те, що вже існувало як даність.

Обґрунтовуючи необхідність широкого використання міжнаукового підходу в контексті розвитку сучасного гуманітарного знання, доцільно, на нашу думку, показати конкретні проблеми, у процесі теоретичного осмислення яких міжнауковість найповніше виявила властивий їй творчий потенціал. При цьому слід ураховувати, що, наприклад, в естетиці є такі проблеми, у процесі вирішення яких задіяно кілька гуманітарних наук. Так, з'ясування специфіки становлення й розвитку естетичного почуття вимагає залучення до аналізу так званих зовнішніх і внутрішніх почуттів людини. Формування зовнішніх почуттів – зору, слуху, дотику, нюху – це результат тривалої біологічної еволюції світу. Внутрішні почуття – любов, ненависть, дружба, колективізм – це почуття морально-етичні, що є свідченням певного рівня олюдненості й культури. Обидва рівні почуттів є предметом аналізу й у психології. Естетичне почуття як складний сплав зовнішніх і внутрішніх почуттів несе в собі як психологічне, так і морально-етичне навантаження.

Слід визнати, що в останні роки у вітчизняній естетиці підсилюється інтерес до ролі зовнішніх почуттів у становленні не лише чуттєвої культури чи естетичного почуття – як підтвердження певного рівня розвитку цієї культури, – а й щодо їхнього значення в процесі естетичного виховання. В означеному контексті безперечний інтерес має докторське дослідження Т. Кривошеї «Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі» [5], де, по-перше, «виокремлюються певні чуттєві модальності (культура зору, культура слуху, ольфакторна культура) та концепти чуттєвої культури (нудьга, інтересне)», а по-друге, обґрунтовується «низовий» естетичний дискурс», що «з'являється внаслідок культуротворчих процесів, спрямованих на деієрархізацію чуттєвості» [5, с. 5–6]. На нашу думку, «низова» естетика, з одного боку, поглибила зв'язки естетики з психологією, а з другого, саме завдяки, так би мовити, естетичному «наповненню» «низових» чуттів, психологія може відкрити для себе нові перспективи.

Окрім означеної проблеми, міжпредметність досить виразно демонструється в структурі окремих понять і категорій, становлення яких сягає часів давньогрецької традиції. До їх числа слід зарахувати поняття «калокагатія», у структурі якого поєднані етичний і естетичний аспекти. Відродження й інтенсивне використання калокагативного принципу на сучасному етапі розвитку естетичної теорії – далеко не єдиний приклад доцільності взаємодії естетики та етики. Слід визнати, що етичний аспект присутній у багатьох, так би мовити, суто естетичних проблемах. Навіть їх побіжний перелік – естетичне виховання, мистецтво й мораль, професійна етика митця, моральна відповідальність у логіці художньої творчості, феномен «соціального замовлення» в мистецтві та ін. – підтверджує нашу тезу.

Неважко знайти й ті проблеми, у дослідженні яких перетинаються інтереси естетики й психології, а саме: з'ясування специфіки естетичного почуття, процесу творчості, особи митця, художньої обдарованості, талановитості й геніальності. Естетика й психологія активно взаємодіють, вивчаючи специфіку сприймання

художнього твору.

Значним є і той теоретичний простір, на якому перехрещується проблематика естетики й мистецтвознавства. При цьому слід ураховувати, що мистецтвознавство є сукупністю трьох частин – історії мистецтва, теорії мистецтва й художньої критики. Естетика ж постає як загальна теорія мистецтв. Ми поділяємо думку відомого українського естетика Дмитра Кучерюка (1932–2009), котрий розглядав естетичну науку як метатеорію мистецтва [1, с. 105–141] і показав, що саме в аспекті загальної теорії мистецтва естетика й мистецтвознавство взаємодіють найпродуктивніше. Це набуває особливої ваги, коли «мистецтвознавчий погляд» на такі проблеми, як предмет мистецтва, відображально-виражальна сутність художньої діяльності, стиль, художність змісту та форми має естетичне підґрунтя.

Підсумовуючи матеріал статті, слід наголосити на наступному: між науковий підхід – у теоретико-методологічному значенні – є безперечним надбанням сучасної гуманістики. Продуктивне використання його потенціалу дозволяє, з одного боку, корегувати дослідницький процес, а з другого, спираючись на діалог різних естетичних шкіл, виявляти «за» і «проти», опрацьовуючи наріжні проблеми, у логіці осмислення яких перехрещуються інтереси різних гуманітарних наук.

Література:

1. Естетика : підручник // Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк. – К. : 2006.
2. Естетика в Україні: сьогодні і майбутнє. Матеріали круглого столу часопису «Філософська думка» (25 вересня 2009 року) // Філософська думка. – № 6. – 2009.
3. Делёз Ж. Кино / Ж. Делёз. – М., 2004.
4. Дніпровська Є. Від аналітичної естетики до постмодернізму: аналіз американських теорій (США) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук / Є. Дніпровська. – К. : 2003.
5. Кривошея Т. Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора культурології / Т. Кривошея. – К. : 2014.

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури Проценко О.П.

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Харківської державної академії культури Дяченко М.В.